

- Skardžius P. 1943, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- Specht F. 1926, *Zur Bedeutung des Nasalvokals bei Daukša*, "Tauta ir Zodis" 4, pp. 85-100.
- Specht F. 1931, *Die Flexion der n-Stämme im Baltisch-Slavisch und Verwandtes*, "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" 59, pp. 213-304.
- Tangl E. 1937, *Die Einflüsse des Polnischen auf das altlitauische Schrifttum*, in *Zbornik lingvističkih i filoloških rasprava A. Beliču o četrdesetogodišnjici njegova naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*, Beograd, pp. 105-114.
- Valeckienė A. 1957, *Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių vartojimas*, "Literatura ir kalba" 2, pp. 159-328.
- Zinkevičius Z. 1957, *Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožiai*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius.

Suffixaufnahme-like phenomena in Lithuanian
Alessandro Parenti (Florence)

This paper deals with a particular kind of attributive, occasionally found in Lithuanian, formed by a noun plus the enclitic pronoun *jis* attached to it. To a certain extent, its formation may be compared to the phenomenon called Suffixaufnahme. The term defines a particular kind of agreement involving a nominal which stands in an attributive relation to a head nominal and obligatorily carries, in addition to its own case marker, the case marker of the head nominal itself. Since the morphological character of Lithuanian does not favor this phenomenon, the attributives at issue are only marginal elements, showing a tendency to be reinterpreted as denominal adjectives.

**NAUJAS PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS
LDK KNYGOS LEIDIMAS**

GIEDRIUS SUBAČIUS
Vilnius - Chicago

Pirmoji lietuviškoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) spausdintoji knyga – 1595 metų Mikalojaus Daukšos katekizmas – susilaukė ketvirtojo leidimo¹. Mokslo ir enciklopedijų leidykla šios knygos pirmojo leidimo 400-ųjų metų proga išspausdino solidų Vidos Jakštienės ir Jono Palionio parengtą, Agotos Sriubienės redaguotą fotografuotinį leidinį. Tai *Bibliotheca Baltica (Lithvania)* serijos knyga, paremta Karališkosios Norvegijos užsienio reikalų ministerijos ir Lietuvos kultūros ministerijos lėšomis.

Šis ketvirtasis leidimas yra pats išsamiausias ir kruopščiausiai parengtas. Jį sudaro fotografuotinis, transliteruotas lietuviškas, transliteruotas lenkiškas Ledesmos katekizmo (iš kurio Daukša ir vertė) tekstai, taip pat įvadinis straipsnis apie ankstesnius šio katekizmo leidimus, kolontitulų sąrašai, lyginamoji ankstesnių trijų leidimų skirtybių lentelė bei lietuviškų žodžių formų rodyklė. Kaip matyti iš Palionio įvadinio straipsnio, nei antrasis Eduardo Volterio 1886 m., nei trečiasis Ernsto Sittigo 1929 m. (pastarasis net nesirėmęs originalu, tik Volterio perspaudu) leidimai nebuvo tokie platus ir išsamūs.

Knygos rengėjus ir leidėjus reikia pagirti už gerą fotokopijų kokybę – teksto fotografijos spausdintos faksimiliškai, su fonu, tad abejotinesniais atvejais skaitytojas turi galimybę pats stengtis tiksliau interpretuoti tekstą, mėginti atskirti diakritinį ženklelį nuo atsitiktinės dėmelės. Kaip rašoma minėtame straipsnyje, toks leidimas buvo būtinas „ne tik todėl, kad ankstesniuose leidimuose yra gana daug trūkumų, netikslumų“, bet ir kad „Vilniaus universiteto Senųjų spaudinių skyriuje tėra išlikęs vienintelis šiuo metu težinomas originalo egzempliorius, kuris dėl kokios nors nelaimės (pvz., gaisro, karo ar kt.) gali žūti arba būti sugadintas“ (p. 31–32). Antra vertus, dabar pirmoji LDK lietuviška

¹ Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas / Katechismus von Mikalojus Daukša vom Jahre 1595, Parengė / Vorbereitung von Vida Jakštienė ir Jonas Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 748 pp.

knyga tapo plačiau prieinama ne tik Lietuvos, bet ir užsienio mokslininkams – jiems labai pravartus pratarmės ir įvado vertimas į vokiečių kalbą, redaguotas Vilijos Gerulaitienės.

Labai patogia šalia kiekvieno fotografuoto puslapio pateiktas transliteruotas Daukšos tekstas. Kadangi katekizmo raidės, ypač diakritikai kai kur aptrupėję, prasčiau atsispaudę, transliteruotasis tekstas dažnai tiesiog būtinas – tai, kas nelabai aišku iš fotokopijos, galėjo būti ryškėliau matoma iš originalo, vadinasi, Jakštienės ir Palionio šifravimo darbas labai svarbus ir reikalingas. Transliteruotasis tekstas tiesiog preciziškas ir už tai parengėjai nusipelno ko geriausio įvertinimo. Pasitaiko vos vienas kitas atstatymo netikslumas (kiek galima spręsti iš fotografijų), pavyzdžiui, originalo žodžiai *tóbio* 91,7, *dúfís* 130,16 transliteruoti be diakritikų *tobio*, *dúsis*, praleistas žodžio *dar-báis* 15,3 kėlimo ženklas. Visgi perrašytasis tekstas kelia pasitikėjimą.

Diskutuotini galėtų būti tik kai kurie transliteracijos pateikimo principai. Pavyzdžiui, „spaudos lengvinimo sumetimais atsisakyta net ilgojo *l*, kuris abiejuose tekstuose gana reguliariai buvo vartojamas žodžio pradžioje ir viduryje“ (p. 33). Tačiau tas „gana“ visai nereiškia, kad skaitytojas pagal poziciją galės susekti, kur Daukšos žymėtas „ilgasis“ *l*, o kur paprastas *s*. Štai nors dažniau rašoma *éffi* 46,18, *wilfu* 47,8, bet neretai ir *efsi* 45,16, *élsi* 138,9, *wilsiémus* 175,7. Transliteruotame variante ir *ff*, ir *fs* visur suvienodinta į *ss*. O specialistui ir tokie grafikos skirtumai gali būti svarbūs, jie visai nesunkiai parengėjų galėjo būti išlaikyti.

Ir toliau: „Atsisakius šio rašmens, nebuvo tikslinga palikti ir su juo sudarytą ligatūrinį *β*. Dėl tų pat priežasčių nevertojamas ir pailgintas *z* (su kilpele)“ (p. 33). Raidžių supaprastinimo priežastys atrodo keistokos. Juk priešingai, šių rašmenų (*β*, *z*) atsisakymas atrodytų daug pagrįstesnis nei *l*, nes Daukša iš viso nevertėjo rašmenų *z* (be nuleistinės) ir *sz* (be nuleistinės ir ligatūros), tad tokiu atveju skaitytojas ir taip visada galės žinoti originalią formą (*z*, *β*). Netikėtai ir Daukšos nosines raides su šakele rengėjai sužymėjo dabartinėmis nosinėmis, o, pavyzdžiui, <e> (taigi *e* su tokiu diakritiku, kuris atrodo kaip dabartinis nosinės ženklas) – kažkodėl *e* „su apostrofo ženklu raidės apačioje“ (p. 34). Taigi autentiškas raidžių formas teturi fotografuotas tekstas.

Vis dėlto pagirtinas Jakštienės ir Palionio noras nesuplakti grafemų, atskirti labai panašius *ž*, *z* ir *z* rašmenis, įžiūrėti diakritinius akūto ir taško ženklus virš *a*, *p* ir kt. raidžių, atpažinti artimas raides *é* ir *ê*.

Galbūt atsiradusi kita Daukšos katekizmo originalo kopija kai kuriuos ženklus leistų patikslinti, tačiau dabartinis turimas egzempliorius perrašytas gana atidžiai ir tiksliai.

Rengdami transliteruotą lietuvišką tekstą, Jakštienė ir Palionis sunumeravo ne tik puslapius, bet ir eilutes, žvaigždutėmis sužymėjo savo pastebėtus ir ištaisytus aiškius korektūros riktus, išnašose sužymėjo Daukšos paraštėse vartotas glosas. Tai didina leidinio moksliskumą. Gal tik be reikalo liko netransliteruoti puslapių apačioje esantys kustodai – kaip matyti iš fotografijų, jie ne visada rašomi taip pat, kaip pakartoti kitame puslapyje (plg. kustodus *žodžiūsė* 84,21, *reikią* 129,23 ir nukeltuosius žodžius *žodžiūfflė* 85,1, *reikią* 130,1). Tokių nevienodumų gretinimas variantiškumo priežasčių tyrėjus galėtų krypti ieškoti spaustuveje, ne tik Daukšos darbo kabinete.

Lingvistams, filologams labai reikšminga leidinio dalis – *Žodžių formų rodyklė*, todėl norėtusi į ją pasižiūrėti plačiau. Ji ne tik fiksuoja visas katekizmo lietuviškų žodžių formas, bet pati savaime gali būti šaltinis studijuoti įvairius to meto lietuvių kalbos leksikos, morfologijos, fonetikos ypatumus. Kaip nurodoma pratarmėje, rodyklės sudarymo garbė ir atsakomybė tenka Jonui Palioniui.

Galima tvirtinti, kad lietuvių kalbotyroje tradiciškai įprastos yra senųjų raštų žodžių, o ne formų rodyklės, ir jų pagrindinis bendras bruožas – atstatyta bei iškelta kaip antraštinis straipsnio žodis pagrindinė žodžio forma (veiksmazodžių bendratis, linksniuojamųjų žodžių viena-skaitos vardininkas ir pan.), o visos formos viena ar kita tvarka surašytos greta. Tokiu atveju skaitytojas rodyklėje kaip žodyne nesunkiai gali susirasti ieškomą žodį ir jo formas. Pavyzdžiui, Czesława Kudzinowskio sudarytame Daukšos kito veikalo (*Postilės*) žodžių ir formų indekse tokios tvarkos ir laikytasi².

Tačiau Palionis neatstatinėjo Daukšos katekizmo žodžių antraštinių formų. „Tais atvejais, kai DK nėra vardininko ar bendraties formų, antraštine eina kita įprastine eile pirmenybę turinti forma (kilmininkas, naudininkas..., tiesioginės nuosakos pirmas, antras, trečias asmuo)“ (p. 627–628) ir t. t. Kitaip sakant, iškelė tik paties Daukšos pavartotas formas, taigi antraštinėmis rodyklėje eina ir *karančiam* 672, *ketindamas* 673, *laidžias* 678, *liečia* 679 bei pan. Ieškotojui surasti šias formas nebus labai lengva, nes atitinkamų bendračių *karoti*, *ketinti*, *laistis*,

² Czesław Kudzinowski, *Indeks-Słownik do Daukšos Postilė*, 2 voll., Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 1977.

liesti ir pan. iš viso nėra, o nurodytosios lytys surašytos visai kitose vietose nei būtų bendratis. Ir, deja, vieta, į kurią rodyklėje patenka vienas ar kitas lizdas, yra visai atsitiktinė. Pavyzdžiui, žodžio *grynam* 659 lizde yra dar dvi formos – *grynosp* ir *grynus*. Jei Daukša nebūtų pavartojęs vienaskaitos naudininko *grynam*, visas lizdas būtų turėjęs pasislinkti abėcėlės tvarka tolyn, po daiktavardžio *grynieji*, nes tada lizdo vietą jau būtų lėmusi forma *grynosp* – tiek pat atsitiktinė, kaip ir *grynam*.

Nusistatyto abėcėlės tvarkos principo Palionis stengėsi laikytis. Tačiau užduoties neįprastumas nelengvino darbo. Galima išvardyti nemažai antraštinių žodžių formų, kurios rodyklėje ir pagal parengėjo nuostatą turėtų būti kitose vietose – kitaip sakant, kur tiesiog neišlaikyta abėcėlės tvarka: *dasilaist* 645 (plg. toliau už pusanthro puslapio esančią lytį *dasilaidimo* 647), *draudžia* 650, *galiu* 654, *įgyja* 660, *išgelbėjai* 664, *išliečijimo* 665, *kaliacijosp* 670, *laja* 678, *nedirbdami* 687, *neimsi* 688, *nepailstų* 691, *numinėjimo* 696, *padeivintas* 699, *pasotin* 704, *penkiolika* 708, *pigai* 709, *pilna* 709, *pirmamžinume* 710, *sunkesni* 724, *susimylai* 725, *tarneitė* 730, *vaistytojas* 740, *veiki* 742, *velinas* 742, *vidurejo* 743, *vienantras* 743, *vylius* 744.

Galbūt tokių klaidų būtų pavykę išvengti, jei nebūtų stengtasi nutolti nuo tradicinio būdo rengti rodykles. Aišku, sudarytojas, neatstatydamas bendratis ar vardnininko, sutaupė energijos ir vietos. Turbūt sau argumentavo ir tuo, kad rengias ne žodžių, o tik formų rodyklę, tad išskelti Daukšos nepavartotų formų nesą reikalo. Tarsi tai būtų toks indeksas, kuriame lengvai galėtum surasti visas norimas fonetines ar morfologines formas. Bet taip nėra. Ir Palionio pasirinktasis rodyklės tipas juk remiasi leksika, ten visų pirma galima surasti norimą žodį ir to konkretaus žodžio formas, bet ne visas esamas vienos rūšies formas nepriklausomai nuo žodžio (tarkim, surankioti visus vienaskaitos naudininkus ar pan. iš rodyklės būtų didelis darbas). O kiekvieno atskiro žodžio formas gerai būtų perteikusi ir tradicinė žodžių rodyklė.

Žodžių formų rodyklėje visas gramatinės formas stengtasi tiksliai įvardyti lotyniškais santrumpomis (gramatinėmis nuorodomis, kvalifikatoriais). Tokia informacija senosios lietuvių leksikos, gramatikos tyrėjams labai pravarti ir todėl ši intencija didžiai vertinga. Tik gaila, kad gausią medžiagą suvaldyti pavyko ne visada, rodyklėje kyšo nemaža nenuoseklumų. Pavyzdžiui, nevienodai pateikiamos sangražinės veiksmažodžių formos (santrumpa *refl.*). Taip žymimas toli gražu ne kiekvienas sangražinis veiksmažodis, jos trūksta antai prie antraštinių

neužsilaike 693, *pasirgėdamies* 703, *pasiteka* 703 (le. *się vcieka* 585,7), *spaviedotus* 723 (nors jo glosa *sakytus* 719 nurodoma *refl.*). Keistokas yra lizdas, kuriame pirmasis sangražinis nepažymimas, nurodomas tik antrasis: *bijokitės* 2 *pl. imper.* [...], *bijodamies part. cont. pl. refl.* [...] 642.

Nors atskirai nenurodyta, kur ir kodėl vienos gramatinės nuorodos vartojamos, o kitos praleidžiamos, dažnai iš paties straipsnio struktūros tai galima susekti. Antai daiktavardžio lizdas *gaudumo sm. g. sg.* [...], *gaudumą a. sg.* [...], *gaudume in. sg.* [...] 659 visai aiškus – nuoroda *sm.* (substantivum masculinum) yra tik nekartojamas visų trijų formų kvalifikatorius, o kvalifikatoriai *g. sg.* – individualūs, juos pakeičia tolesnių formų nuorodos *a. sg.* ir *in. sg.* Tačiau taip tvarkinga yra toli gražu ne visur. Štai pavyzdžiu tebūnie toks straipsnis (praleidžiama tik puslapių numeracija): *brangus adj. n. sg. m.* [...], *brangesnis comp.* [...], *brangiausia n. sg. f. super.* [...], *brangiausio g. sg. m. super.* [...], *brangios g. sg. f.* [...], *brangiausį a. sg.* [...], *brangum i. sg.* [...], *brangiausiu super.* [...] 642. Nuoroda *adj.* yra nekintama visoms lizdo formoms. Kadangi prie antrosios formos *brangesnis* tėra prirašyta *comp.* (gradus comparativus), galima teisingai suprasti, kad ankstesnės nuorodos *n. sg. m.* galioja ir jai. Tačiau šitaip nuėjus iki šeštosios formos *brangiausį* tampa neaišku, kodėl ji tepažymėta *a. sg.* – prieš taiėjusi lytis *brangios* buvo moteriškosios giminės ir nelyginamojo laipsnio, tad gal prie *brangiausį* turėtų būti nurodyta ir vyriškoji giminė (*m.*) bei aukščiausiasis laipsnis (*super.*)?

Taip pat lizde *brangus* trečiosios formos *brangiausia* nuorodos *n. sg.* pakartojamos pagal pirmosios, o straipsnyje *didis adj. n. sg. m.* [...], *didesnis comp.* [...], *didesnė comp. f.* [...], *didžiausias super. m.* [...], *didžiausia super. f.* [...] ir t. t. 648 jau nebekartojamos. Taip pat pastarojo lizdo (*didis...*) pabaigoje (...*didžiausi n. pl. m. super.* [...], *didžiausius a. pl. m.* [...], *didžiausias a. pl. f.* [...], *didžiausiomis i. pl. f.* [...]) laipsnio kvalifikatorius nebekartojamas, nors dar to paties straipsnio pradžioje analogiškoje pozicijoje, kaip matyti, kartojamas buvo.

Nenuosekliai gramatiniai kvalifikatoriai parašomi ir įvairiais kitais atvejais. Pavyzdžiui, nors paprastai daiktavardžiai apibūdinami nuorodomis *sm., sf.*, plg. *drąsybę sf. a. sg.* 650, tačiau yra pažymėtų ir būdvardiškai – *bjaurybė n. sg. f.* 642, net neantraštinė forma *pagerbime in. sg. m.* 700. Kartais kvalifikatoriai iš viso praleidžiami plg. neantraštinę lytį *pajunkimuose* 701.

Žodžių formų rodyklėje prasprūsta ir kitokių klaidų. Siekinys (supynas) kažkodėl dažnokai palaikomas tariamosios nuosakos forma: *gultų* 659 (tekste: *Ką tu weiki éidamas gúltų?* 67,17–18), *pasveikintų* 705 (tekste: *atáio paf wTMikintų* 59,4), *sakytų* 719 (tekste: *norèio eit sakítų Ewangelios* 24,13). Neaišku, kodėl minėtasis *pasveikintų* atskirtas nuo savo formų *pasveikyt*, *pasveikint*, *pasvėkintumbei*, *pasveikink* ir pateiktas kitu antraštiniu žodžiu. Netiksliai nurodyta citatos vieta: *ištikimo sm. g. sg. 184* yra 6 ir 11 eilutėse, o nurodyta, kad 7 ir 15; *tarneitė sf. n. sg. 184* yra 12-oje, o ne 13-oje eilutėje. Formos *esi* nėra nurodytoje vietoje 50,9. Žodį *pramit;ši* 189,15 rodyklėje derėjo atstatyti į bendrinę kalbą *pramitinsi*, o ne *pramitysi*, nes Daukšos grafema «i» galėjo žymėti ir garsų junginį [in].

Rodyklės sudarytojas neretai neatstatydavo lyties bendrinės tarties, pagal abėcėlę registravo net dėsningos tarminės fonetikos lytis. Taigi žodis *laidžias* 'leidžias' atsidūrė prie *laikyt* 678, *lapint* 'lepint', *lapumas* 'lepumas' prie *lašelj* 678. Antra vertus, nors žodžių *tarneitė* ir *tarnaitės* 730 priesagų fonetika skirtinga, jie sudėti į tą patį lizdą. Panašiai viename straipsnyje yra ir skirtingo kamieno vokalizmo skoliniai *zokonas* bei *zokane* 746. Visgi sudarytojas pasigaili, kad negalėjęs „pasigauti fonetinės transkripcijos“ (p. 628) – įdomu būtų pamatyti abėcėlės tvarka surašytą transkribuotų žodžių sąrašą, kuriam, žinoma, turėtų būti sudaryta speciali įvairių fonetinių simbolių abėcėlė! Tai visiškai neįprasta ir netgi neįmanoma (toli gražu ne visada aišku, kokį fonetinį turinį reikia suteikti tam tikroms Daukšos grafemoms), tad sudarytojo paaiškinimą, esą rodyklės formų nerašęs fonetine transkripcija dėl to, jog tai „nelingvistui apsunkintų jų identifikaciją“ (p. 628), tylačiau švelniu koketavimu...

Baigiant reikia pabrėžti, kad šis fotografuotinis Daukšos katekizmo leidinys yra rimtas ir svarbus reiškinys Lietuvos ir užsienio filologams, istorikams, knygotyriminkams. Preciziška spauda ir tikslus lietuviškų tekstų parengimas – net ir su ne visai tvarkinga, bet tikslesne nei ankstesnių leidimų, žodžių formų rodykle – garantuoja ilgą šios knygos amžių.

Die neue Ausgabe des ersten litauischen Buches
im Großfürstentum Litauen
Gedrius Subačius (Vilnius - Chicago)

Der Autor analysiert und kommentiert einige Teile der neulich erschienenen Ausgabe des Katechismus von Daukša (1595).